

Stormænd i sen vikingetid¹

Af Niels Lund

Hovedpersoner på dette symposium er på den ene side Ravnunge-Tue, Funden og Gnyble, på den anden Gorm den Gamle og Harald Blåtand, og hovedproblemet for dette indlæg er, om den idé, som Bibi og Peter Sawyer har gjort sig til talsmænd for,² nemlig at den mindre Jellingesten (DR 41) og stenene fra Bække (DR 29), Læborg (DR 26) og Horne (DR 34) er vidnesbyrd om to slægters kamp om magten i Danmark, kan hænge sammen. Var tilstandene i Danmark sådan, var samfundet sådan sat sammen, at Ravens ætling Tue og hans fæller kunne udgøre en realistisk udfordring for jellingedynastiet?

Harald Blåtand hævder på den større jellingesten (DR 42) (fig.1), at han vandt sig hele Danmark; det er et gammelt problem om han derved sigter til, at han genvandt en del af riget, som havde været tabt til andre magter, som Tyskland eller Norge, om han sigter til det, som i den Oldengelske Orosius kaldes for Danmark, dvs. områderne øst for Storebælt, der ifølge samme kilde beboedes af norddaner, medens det vestlige Danmark beboedes af syddaner, eller om han hævder at have nedkæmpet alle modstandere i et Danmark, der foruden de østlige områder også omfattede Jylland og Fyn, at han altså havde vundet, hvad man senere ville kalde en borgerkrig, enten mod lokale magthavere, som skulle tvinges til lydighed, eller, måske, på den måde at han var blevet enekonge.

Danmark havde jo i lange perioder kendt til flerkongedømme. Godfreds nevøer var konger i fællesskab, det var også hans sønner, indtil Horik den Første i en periode var enekonge. Han, der også jog Harald Klak og andre i eksil, kunne også med en vis ret hævde at have vundet sig hele Danmark. I 873 optræder atter to samkonger i landet, og muligheden foreligger i høj grad under det såkaldte Hedeby-dynasti, som gik lige forud for Jellingedynastiet. Vi er ikke klogere på det end Adam af Bremen, der erkendte, at han ikke anede, om alle de mange medlemmer af dette hus, som han opregnede, regerede i kort tid den ene efter den anden, eller de regerede samtidigt.³

De senere norrøne kilder opererer med et begreb, der hed næsekonger; en af sagaerne om Olav Trygvason tillægger Gorm æren for at have undertvunget dem. Sådan nogen kendte man i Norge; det er vel en fair betegnelse for de mange bygdeherskere, der fandtes i landet, dem der var Harald Hårfagers modstandere i slaget i Hafrsfjord og andre begivenheder i hans forsøg på at samle sig Norge. Eller en høvding som Olav Haraldsons stedfar Sigurd Syr, der betitles konge, men i realiteten var en bygdehøvding i Ringerike. Mægtigere mænd, som Erling Skjalgsson på Sola, nøjedes med titel af herse, og dem var der en del af på Vestlandet, ikke i andre dele af Norge.⁴ Ligefrem irske tilstande, med omkring halvandet hundrede småkonger har man måske ikke haft, men den

Fig. 1. Jelling 1. Efter: Wimmer 1893-1908.

irske sammenligning er næppe helt ved siden af.

Norge rummer en række arkæologiske spor, som vidner om en høvdingeklasse med både rigdom og magt. Man har et høvdingesæde som Tjøtta, som givet har været afhængigt af tilførsel af ressourcer, proviant, udefra, og som derfor vidner om en livsform baseret på overførsel af ressourcer; der findes flere end en håndfuld lignende fund i Norge. Grave vidner om det samme. Bare Vestfold har henad halvandet hundrede gravhøje fra jernalderen med en diameter på mere end tyve meter, heriblandt Borrehøjene, Gokstadhøjen, Oseberghøjen etc. De siger bare ikke noget om udstrækningen af høvdingenes magt, og om en af de rigeste, Oseberggraven, ved vi tilmed, at den stammer fra en tid, hvor Vestfold var under dansk overherredømme. Ingen af disse fund stammer fra uafhængige konger over hele Norge, men vikingetidens mest fra høvdinge, der lød under en dansk konge.

Men kender vi dem også i Danmark, disse næssekonger? Wulfstan berettede, at Bornholm havde sin egen konge, og det må have været i slutningen af 800-tallet, men det er også den eneste, der udtrykkelig betegnes sådan. Hvis vi vil have flere, må der et element af tolkning til. Her er det nærliggende at pege på en grav som Ladby. Den er allerede udlagt som kongegrav, og med sin datering i første fjerdedel af det tiende århundrede falder den netop i den periode, hvor vi ved mindst om tilstandene i Danmark – og derfor ikke forestiller os, at der kunne have været nogen stærk centralmagt. H. Helmuth Andersen har lagt en af Hedeby-kongerne i denne grav,⁵ men man kunne lige så godt forestille sig en ellers ukendt høvding fra Fyn begravet i den. Og så når han endda ikke Osebergs eller Gokstads niveau i pragt. Men i magt måske?

Her kunne man måske inddrage en sammenligning med England i det ottende århundrede. Da var Mercia den dominerende magt og lagde en række mindre riger, eksempelvis Kent, under sin overhøjhed. Herskerne over disse riger måtte, når de optrådte ved det merciske hof, se sig degraderet til underkonger, sågar undersmåkonger [subregulus], eller jarler [ealdormen], men på hjemmebane fortsatte de med at optræde som konger. Manden i Ladbygraven kunne vel være sådan en lokalhersker, som i hjemlige sammenhænge var konge, uanset om hans status i de højere cirkler var mere beskeden – omtrent som en bankdirektør, der stadig er konge i sin egen bank, men efter fusionen egentlig bare administrerer den uden at have den store indflydelse på direktionen i fusionsbanken – og slet ikke har sæde i den.

I Norge har sådanne herskere givetvis haft friere hænder, på grund af den større afstand til magtens centrum, og deres undersåtter har måske ikke engang vidst, at deres herre havde højere herrer over sig, ikke var konge i alle sammenhænge.

På det niveau melder sig også en mand som Alle fra Glavendrup (*DR 209*), og fra den foregående periode en mand som Roulf, *nura-godi* (*DR 190*). Alle var *gode*, og han var en *hæthwærtha man*, holdt sig med egen hird, og han var *thegn*. Dateringen af denne sten er der vistnok ikke så meget uenighed om, som der burde være. I *DR* betegnes den som 'før-Jelling', og det beror vistnok først og fremmest på den hedenske forbandelsesformular, som afslutter denne Danmarks længste runeindskrift: »Tor vi disse runer. – Gid den må regnes for at være en troldmand, som ødelægger denne sten eller slæber den bort til minde over en anden«. ⁶ Selve indskriftens længde og runernes størrelse er ellers forhold, der efter Moltkes egne kriterier taler for en relativt sen datering af denne sten. Nu

hvor vi, blandt andet i kraft af den præcise datering af Mammen-graven, ved, at ikke al hedenskab forsvandt som dug for solen i og med, at Harald Blåtand kristnede danerne, bør man nok kunne forestille sig, at Alle fra Glavendrup var lige så samtidig med Harald Blåtand som Tue Ravnsøn, og at hans sten kan være rejst også i sidste halvdel af det 10. årh. Og så må vi naturligvis tage Gunnulf fra Tryggevælde med også (*DR 230*).⁷

Begge disse indskrifter er, hvad selve stenene angår, næsten i jellingeklasse, og de knytter sig til store gravanlæg, naturligvis ikke i jellingeformat, men Glavendrup-anlægget har dog betydelig klasse; hvordan eller hvor den høj og den skibssætning, som omtales på Tryggevældestenen, har været, ved man desværre ikke, da stenens første kendte placering er borggården ved Tryggevælde slot; hertil hentedes den midt i 1500-tallet af den stedlige lensmand, som lød det hjemlige navn Wobislaw Wobitzer og besad lenet c.1547-58. Men den hører hjemme i samme egn af Sjælland som Himlingøje og andre rige jernalderfund, Valløby og Varpelev, fund der for Lotte Hedeager giver grundlag for at tale om kongeslægter, endda om et dynasti, som med svenske forbindelser i ryggen skulle have siddet på Østersøområdet handel med Romerriget – intet mindre!⁸ Forbindelsen med Jordanes' daner vil hun muligvis forbeholde sig at gennemtænke endnu en gang efter Arne Søby Christensens disputat.⁹

Andre muligheder for at finde rivaler til kongemagten på Sjælland foreligger i det gammelkendte Lejre og i det nye Tissøkompleks. Lejre har der været mange teorier om. Det var klart noget stort i vikingetiden og i den forudgående periode, med flere store komplekser, mange gravhøje og et stort felt med skibssætninger. Det har eksisteret gennem århund-

reder, og også efter vikingetiden, hvor kongemagten rykkede ind i Roskilde, fortsætter Lejre som residens for en betydningsfuld person; der er fundet stensatte kældre fra tidlig middelalder på stedet.

Lejre og Tissø rejser begge spørgsmålet om, hvordan vi skal opfatte kongemagten. Tom Christensen tolker Lejre som en kongsgård, eller i det mindste som en stormandsgård for en rigtig stor stormand, idet anlæggets dimensioner og udstyr placerer det i en klasse over de øvrige kendte stormandsgårde fra tiden. Lars Jørgensen er inde på kongsgårdstanken også for Tissøs vedkommende.

Tom Christensen overvejer mange muligheder for Lejres funktion. Han prøver at se den i sammenhæng med kendte nordiske og vesteuropæiske kongsgårde og formoder, at »vikingekongerne ligesom de senere middelalderkonger havde flere godser, hvorfra de fik indtægter, og som blev bestyret af betroede mænd under deres fravær. Ikke alle godserne har været lige vigtige, ligesom kongen kan have foretrukket nogle enkelte af sine besiddelser til længere ophold.«¹⁰ Han konkluderer, at »bedømt alene ud fra det arkæologiske kildemateriale hører Lejre med til toppen af de kendte storgårdsanlæg – en passende ramme for en stormandsslægt, der kan have siddet her i oldtidens sidste århundreder.«¹¹ Han ser tilmed den mulighed, at »Lejre kan have været kongsgård for f. eks. Sjællands hersker.«¹²

Lars Jørgensen forestiller sig ikke Tissø som sæde for en lokal kongemagt; det er ikke næsekonger, der sidder her, eller endda konger over næsekonger, som i det irske hierarki. Tissø ses i forbindelse med det middelalderlige rejsekongedømme. Ligesom de karolingiske konger, eller de engelske for den sags skyld, havde et antal gårde spredt ud over landet, som de fartede rundt mellem hele året, dog på den måde, at

de gerne holdt jul et bestemt sted, påske et andet, og i jagtsæsonen befandt sig et tredje sted, sådan forestiller Lars Jørgensen sig, at de danske konger har benyttet komplekser som Lejre og Tissø: »Hvordan skal de overvældende fund forstås? Hvad var storgårdens funktion, og hvem benyttede den? Er det en slags tidlig herregård, eller kan der ligefrem være tale om en kongsgård, som har været kongens støttepunkt i området, og hvor han med sit følge kunne opholde sig, når det var påkrævet? Man er fristet til at hælde til den sidste mulighed, for af terrænmæssige grunde synes det at være begrænset, hvor meget landbrugsareal der har været plads til i storgårdens umiddelbare nærhed.«¹³

Hvordan man skelner mellem udnyttelse ved lokale magthavere, der selvfølgelig også har benyttet deres magt til at få sig ressourcer overført fra dem, der var afhængige af dem og deres beskyttelse, og rigskongers benyttelse af sådanne steder på gennemrejse, med en daglig ledelse vel ved en kongsbryde eller lensmand, er ikke klart. I den engelske sammenligning kan man vel tænke på den uheldige Beaduheard, som var foged på kongens gård i Dorchester og blev et af vikingetogternes første ofre, da han antog tre vikingeskibe for at være handlende.¹⁴ Men det er klart, at det ikke er en forudsætning for at en konge kan udnytte sin ret til gæsteri, at han kan besøge sine egne gårde; det gik langt senere ud over lokale stormænd og klostre. Og det betyder en hel del for opfattelsen af rigskongedømmet, hvis vi tillægger denne tids konger en livsform, der tillod dem at holde sådanne gårde rundt omkring i landet og at drage omkring mellem dem for at fortære den skat, som indgik til sådanne centre. Og det betyder atter noget for vores vurdering af kongemagtens stilling i forhold til det næste lag i magtpyramiden i Danmark: hvis det tiende århundredes danske konger havde sådanne res-

sourcer, hvem kunne da stille noget op mod dem? Tue og hans fader Ravn?

Vi har i det 10. århundrede ingen navne på folk, som kunne være lokalhøvdinge, fra de skriftlige kilder, men i det 11. har vi: hvor boede folk som dem, der ledede togterne mod England i Sven Estridsøns tid? Svens broder Asbjørn, jarl Håkon, kongens sønner med egen husholdning? Hvor boede de familier, hvis piger blev mødre til hans mange sønner? Det var jo højtættede damer, ikke tilfældige værter kammerpiger, der blev kongemødre. Hvor boede en familie som Odinkars, den første Ribebisps, der var godstærk nok til selv at dotere bispesædet?

At tælle disse faktorer sammen til et facit om jellingedynastiets relative magt på den tid, hvor Harald Blåtand hævdede at have vundet sig hele Danmark, og Norge, og at have kristnet danerne, er ingenlunde ligetil. Det er nylig foreslået, at manglen på runesten i en radius af 60 kilometer omkring Jelling skulle være et vidnesbyrd om, at der ikke var plads til andre stormænd så tæt på kongesædet. Det halter lidt med kronologien, for de fleste jyske runesten er senere, fra 1000-tallet vel, og da var Jelling ikke længere noget magtcenter, hvis det nogensinde var andet end et gravmæle.

Som gravmæle slår Jelling alt andet fra tiden i Danmark, og når vi dertil lægger alt det andet, som vi kan skrive på Harald Blåtands konto: Danevirkebyggeri, ringborge, måske Ravning Enge bro,¹⁵ så tegner der sig, hvordan vi nu end vurderer Lejre og Tissø, en konge med sådanne ressourcer, at det er vanskeligt at øjne nogen i Danmark, han behøvede at være bange for – ikke før hans egen søn vendte sig imod ham som leder af en stormandsfraktion, idet hæren, som *Encomium Emmæ* oplyser, vendte sig fra Harald til Sven.¹⁶ Det er svært at se en enkelt jysk stormand som en plausibel trussel mod Harald, en han behøvede

at føre propagandakrig mod ved hjælp af falske indskrifter. Han havde magten og så er det ganske underordnet om han også havde retten. Foruden at det er et kors for tanken, at Harald først skulle have lavet et stort monument i verdensklasse og på den større runesten have bekendtgjort, at han bød gøre disse kumler, for derpå at sætte en sten op, som dementierer denne påstand.

Noter

1. Foredrag på »Runesten, magt og mindesmærker. Tværfagligt symposium på Askov Højskole 3.-5. oktober 2002«.
2. Sawyer, B. & P. 2002 s. 373-85; Sawyer P. 2002, s. 221-22.
3. Adam Bremensis, I 52.
4. Krag 2000 s. 38.
5. Andersen 1985.
6. Nielsen 1983 s. 85.
7. Det er værd at erindre, at vi ikke ved, hvornår Harald Blåtand kristnede danerne. Ifølge Widukind var danerne kristne fra gamle dage, da Poppo med sin jernbyrd overbeviste dem om, at de burde ophøre med at dyrke deres gamle guder ved siden af Kristus, altså at være synkretister. At denne begivenhed efterfulgtes af Haralds dåb fremgår først af langt senere kilder. Hvis Widukind regnede danerne og deres konger for kristne, har de formodentlig også været døbt, i hvert fald kongen. Men hvornår er det så sket?
8. Hedeager 1988 s. 212-221.
9. Søby Christensen 2002.
10. Christensen 1991 s. 77.
11. Christensen 1991 s. 84.
12. Christensen 1991 s. 88.
13. Jørgensen & Pedersen 1999.
14. Æthelweard s. 26-27.
15. Christensen (2003 s. 213-24) tør ikke datere opførelsen snævrere end 980-1010.
16. *Encomium Emmae Reginae*, 1998 s. 8.

Litteratur

- Adam Bremensis, *Gesta hammaburgensis ecclesiae pontificum, Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der Hamburgischen Kirche und des Reiches* (ed. Werner Trillmich und Rudolf Buchner). *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe 11*. Darmstadt 1978.
- Æthelweard, *Chronicle* (ed. A. Campbell). London 1962.
- Andersen, H. Hellmuth: Hedenske danske kongegrave og deres historiske baggrund – et forsøg på en syntese. *Kuml* 1985, s. 11-34.
- Christensen, Kjeld: Ravning-broens alder. En af Danmarks sikreste dendrokronologiske dateringer? *Kuml* 2003, s. 213-24.
- Christensen, Tom: *Lejre – syn og sagn*. Roskilde 1991.
- Encomium Emmae Reginae*, ed. for the Royal Historical Society by Alistair Campbell, with a supplementary introduction by Simon Keynes. *Camden Classic Reprints 4*. For the Royal Historical Society. Cambridge 1998.
- Hedeager, Lotte: *Danernes land*. Gyldendal og Politikens Danmarks-historie (red. Olaf Olsen), 2. 1988.
- Jørgensen, Lars & Lisbeth Pedersen: *Vikingerne ved søen*. *Shalk* 1999:1, s. 7-11.
- Krag, Claus: *Norges historie fram til 1319*. Oslo 2000.
- Nielsen, Niels Åge: *Danske runeindskrifter*. København 1983.
- Sawyer, Birgit & Peter: *Die Welt der Wikinger*. Berlin 2002.
- Sawyer, Peter: *Da Danmark blev Danmark*. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie (red. Olaf Olsen), 2. udg. 3. 2002.
- Søby Christensen, Arne: *Cassiodorus, Jordanes and the History of the Goths*. København 2002.
- Wimmer, Ludvig: *De danske runemindesmærker 1-4*. København 1893-1908.